

Конфлікт Петра Могили з ігуменом Пустинно-Микільського монастиря Серапіоном Більським та наближеними до нього ченцями

Петро Могила очолив Київську митрополію в той час, коли вона перебувала в досить невтішному стані. Об'єктивно цьому сприяв комплекс взаємопов'язаних негативних обставин внутрішньоцерковного життя: майже 12-річне напівлегальне існування ієрархії, яка не визнавалась державною владою, нерідко ускладнене протистоянням із братствами, низький освітній рівень православного духовенства, брак дисципліни серед священників і ченців. Становище ускладнювали постійні тиск і перешкоди від католицької та уніатської партій, а також державних установ. Прийняті на елекційному сеймі т. зв. Пункти заспокоєння (*puncta dissidentium de religione* – пункти розбіжностей щодо релігії), якими визначалися храми, монастирі та інше майно, яке мало бути передано православним, залишилися б мертвою буквою, якби Могила не застосовував якнайрішучіших заходів задля їх здійснення. Утім, найголовнішої уваги все ж потребували проблеми щодо внутрішнього життя Церкви.

У свою чергу дії та заходи, якими Могила вирішував ці проблеми, і ті зіткнення з боку супротивників, з якими йому доводилося стикатися, завжди

служували та й до сьогодні залишаються підґрунтям для оцінки дослідниками моральності як діяльності, так і взагалі особистості Могили [Latorisiec 1853, р. 56–59; Костомаров; Голубев 1883, с. 335; Голубев 1898, с. 58–59; Голубинский 1885, с. 64–67; Флоровский; Росовецкий та ін.]. Поряд із проблемою, яка постала по обранні на Київську митрополію Могили, пов'язану з тим, що він був обраний та отримав підтвердження від уряду при існуючому митрополиту Ісаї Копинському, ще однією важливою проблемою був конфлікт із київським Пустинно-Микільським монастирем, точніше – з ігуменом монастиря Серапіоном Більським та приближеними до нього ченцями. Він виник майже одразу по прибутті Могили до Києва після посвяти у Львові в липні 1633 року і стосувався свавілля та непокори ігумена вищій церковній владі.

Конфлікт мав свою передісторію. Пустинно-Микільський монастир здавна перебував у певній залежності від Києво-Печерського. Вона проявлялася в тому, що печерські архімандрити затверджували для Микільської обителі обраних її братією ігуменів, а також мали верховний нагляд за внутрішнім життям монастиря та право суду з приводу усіляких негараздів. Ім'я Печерського архімандрита як почесного опікуна обителі поминали під час богослужінь. Але залежність однієї обителі від іншої часом піддавалася коливанням та іноді значно слабшала. Уперше зміна помічається в кінці 1571 – на початку 1572 року. У цей час братія Микільського монастиря обрала з-поміж себе нового ігумена Іоакима і, за звичаєм, представила обранця на затвердження архімандриту Печерському (на той час це був Іларіон Пісочинський [Жиленко]). Але останній з невідомих причин відмовився дати своє благословення Іоакиму, незважаючи на те, що його про це просив київський воєвода. Тоді дехто з братії (вочевидь, прихильники Іоакима) звернулися зі скаргою на архімандрита до короля Сигізмунда II. Король своєю грамотою від 18 лютого 1572 року підтвердив зазначене обрання микільських ченців. Ба більше, він і надалі ухвалив за благословенням майбутніх ігуменів звертатися до Київського митрополита.

У грамоті король також зазначав микільським ченцям, що він є «верховный подавца их монастыря», тому нове обрання ігуменів передбачало насамперед його затвердження [Грамота 1863, с. 186–187].

Така «новина» була неприсмною не тільки для печерських архімандритів, а й для самої микільської братії, через що Іоаким мав «тот привилей положити», тобто відмовитися від нього та визнати колишню залежність обителі від Печерського монастиря. Після Іоакима ще близько 20 микільських ігуменів отримували благословення лише від печерських архімандритів [Определение духовнаго суда 1891, с. 72]. Але інцидент, що стався при обранні Іоакима, не пройшов безслідно. На початку 20-х років XVII ст. Серапіон Більський без обрання братії вирушив до короля і виклопотав собі привілей на микільське ігуменство і всі маєтності, що належали обителі. Печерський архімандрит Єлисей Плетенецький чинив опір цьому і за нарадою з капітулою «низложил с игуменства и строительства Серапиона», але останній проігнорував це рішення і продовжував на підставі королівського привілею керувати обителлю. Надалі він не звертав уваги і на подальші заборони; таке самочинне управління Серапіона тривало понад 20 років [Определение духовнаго суда 1891, с. 71–72].

Петро Могила, ще під час перебування на печерській архімандрії (1628–1632), подібно до своїх попередників, не міг бути задоволений таким станом справ, які порушували права керованої ним обителі, тим паче, що особисті моральні якості та вчинки непокірного ігумена були такі, що не могли бути терпимі (про що буде нижче). Тому він під час свого перебування на конвокаційному та елекційному сеймах, які передували обранню короля, скориставшись сприятливими для нього обставинами, виклопотав урядову постанову, затверджену коронаційним сеймом у 1633 році, про надання під його безпосереднє керівництво Микільського монастиря. Зрозуміло, подібне рішення було неприємно для Серапіона і для деяких наближених до нього ченців, які звикли до життя далекого від прописаного чернечими обітницями.

Слід зазначити, що Могила ще під час свого архімандритства прагнув дотримуватись високих ідеалів чернечого життя, насамперед у своєму житті. Про це є свідчення і його сучасника Йоахима Єрлича (який близько знав Могилу і взагалі досить критично описував його діяльність) [Latorisies 1853, с. 56], а також власноручні записки Могили, які датуються цим періодом [Собственноручные записки 1887, с. 171–180]. Звісно, це викликало невдоволення серед частини печерської братії. Утім, ці невдоволення, зумовлені зусиллями, спрямованими на відновлення внутрішнього монастирського життя обителі, спостерігалися й раніше, зокрема, на них із жалем вказував і попередник Могили на печерській архімандрії Захарія Копистенський [Захарія (Копыстенский) 1625, с. лїз]. На підставі аналізу записок Могили можна вважати, що він намагався досягти своєї мети шляхом духовно-моральних настанов. Проте, якщо настанови виявлялися недієвими, він рішуче очищав лави чернецтва від тих, хто прийняв постриг не з прагнення служіння Богу, а з корисливих меркантильних міркувань. За свідченням уніатського митрополита Йосипа Рутського, уже в 1629 році новий архімандрит з 80-ти печерських ченців залишив при собі тільки 18 [Мицик]. Водночас рішуче та енергійно, аж до збройних наїздів, Могила діяв у справах, які стосувалися збереження та повернення печерських маєтків. Утім, спричинені обставинами того часу (безсиллям судової влади та неможливістю мати суд швидкий і справедливий), ці наїзди були в дусі того часу і навряд чи можуть бути поставлені особисто в провину Могили [Голубев 1883, с. 315]. Більшість дослідників схильні вбачати в цьому виконання Могилою обов'язків начальника чернечої братії, що покладалися на нього [Голубев 1883, с. 318–319; Жуковський 1997, с. 65; Мицик та ін.]. Аргументується це тим, що ревно оберігаючи монастирське добро, він ніколи ним не користувався у власних інтересах. Очоливши Київську митрополію, Могила лишився вірним собі як у поглядах на чернече життя, так і в діях з досягнення встановлених цілей.

Микільський ігумен Серапіон зі своїми наближеними чинили опір урядовому розпорядженню і не визнавали над собою влади свого законного архіпастиря. Коли Могила намірився прибути до монастиря з метою виконання постанови, його не пустили, причому проти митрополита супротивники дозволили собі досить непристойні витівки. Для приборкання непокірних ченців Могила, як і за часів свого архімандритства, спочатку вдався до зброї духовної: оприлюднив своє послання. Тут, розглянувши опір микільських ігумена та братії, наголошуючи, що *«зневажаюче в его, митрополита, архиерейской персоне Самого Збавителя»*, він у суворих висловлюваннях наклав анафему на бунтівників *«до часу их обаченя»*, тобто – каяття [Голубев 1898, с. 52–53]. Проте непокірні ченці не прислухалися до неї. Відтак Могила вдався до інших дій. За свідченням Єрлича, він з озброєним натовпом зробив напад на Микільський монастир, узяв його силою, жорстоко покаравши іноків (були биті поодинці мотузками), а також дізнався про те, де були заховані гроші та цінне церковне майно. Після цієї розправи, за словами Єрлича, багато хто з братії мав піти з монастиря, блукаючи по різних місцях, а дехто навіть зважився перейти до уніатів [Latorisies 1853, p. 57-58].

Це свідчення в суттєвих рисах підтверджується й іншим джерелом – листом київського воєводи Януша Тишкевича. Утім, у цих двох свідченнях є й розбіжності. Згідно зі свідченнями Єрлича, під час нападу на монастир головний винуватець – ігумен Серапіон Більський – з деякими ченцями встиг утекти з монастиря. А за повідомленням, що виходить від Тишкевича, Могилу звинувачували в тому, що він наважився, допитуючись про приховане церковне майно, всіляко мучити духовних осіб, які перебували в Микільському монастирі, особливо самого ігумена [Письмо 1883, с. 549]. Однак, у будь-якому разі, навіть беручи до уваги природні при скаргах і подібних розповідях перебільшення, не підлягає сумніву той факт, що Микільська обитель, яка не побажала підкоритися Могилі добровільно, була примушена до того збройною силою. Причому з непокірними ченцями

вчинили суворо та жорстоко. Безумовно, насильство та жорстокість, хоч і були звичайні на той час, викликають засудження. Але незалежно від тогочасних звичаїв та порядків, коли законні права нерідко могли бути відновлені лише силою, пом'якшуючими обставинами в оцінці дій Київського митрополита можуть бути не тільки опір ченців верховній владі, а й сам характер і моральний образ ігумена Серапіона та його однодумців.

Збереглася копія надзвичайно важливого документа, що описує особу Серапіона та його управління Микільським монастирем, датована 29 липня 1626 року. У чому полягала скарга, видно із судової ухвали Печерської капітули. У ній ідеться про те, що *«Серапион <...> братии взгоршаает, пьянством се збытним забавляет, до шкоды монастырь приводит, а честных отцев и братию, которые правду мовили, з монастыря повыгонял, братию бьет, на люди стреляет, якож Андрия Предримерскаго з самопалу пострелил, братолюбие и церковь з церковью раздирает, которого грехи, ведлуг Иоанна Златоустого, и кровь мученическая не змывает»*. Безпосереднім приводом скарг на Серапіона був кричущий злочин: *«замучение и замордование»* ченця Тимофія. Його спочатку піддав катуванням сам ігумен, а потім виконавці його волі – ченці Никодим Силіч та Єпифаній. Для остаточної ж розправи з жертвою було спеціально запрошено до монастиря київського ката, який за безпосередньої участі Никодима та Єпифанія і прикінчив Тимофія. Коли останній був близький до смерті і попросив напуття перед відходом у вічність, безжалісні мучителі відмовили йому і в цій останній християнській утісі: *«<...> того ему не допустили, а ни сповидника, а ни Таин Христовых не казали дати»*.

Сам Серапіон Бельський та його поплічники, незважаючи на триразове запрошення, на суд не з'явилися і пояснення своїх дій не надали. Утім, усе наведене мало місце бути. У судовій ухвалі трапляються такі подробиці, які не залишають у цьому жодних сумнівів. Зокрема, визнається необхідним повторне освячення храму й Микільського монастиря як осквернених через введення в нього ката і скоєне тут убивство, вказується місце в лісі, де

закопане тіло закатованого і робиться постанова про вилучення його звідти й поховання за чернечим чином. Ухвалою духовного суду Печерського монастиря Серапіон позбавлявся ігуменства та священницького сану, відлучався від церковного спілкування і піддавався «затвору постництва». У випадку його непокори передбачалося піддати його світському суду. Про Никодима Силича в ухвалі, між іншим, мовиться, що він *«с постригу своего з монастыря Межигорскаго утекши, по разных месцах безчинно валался и волочился, а наконец, в товариство злое тому Серапионову прилепившись, шкodu монастырови чинил, братию побивал, и в монастырю на братию стрелял»*. За участь у вбивстві Тимофія він (а також Єпифаній) зазнав такого ж покарання, як і Серапіон [Определение духовнаго суда1891, с. 71–75]. Наведені факти, які свідчать про крайній ступінь морального падіння ігумена Серапіона та його однодумців, прояснюють дії щодо них Могили. Круті заходи останнього до «микільських ченців» втрачають зайве похмуре забарвлення, яке надається їм у наведених свідченнях сучасників – Єрлича та Тишкевича.

Проте силове відібрання в Серапіона обителі викликало з його боку офіційні протести щодо вчинку Могили. Насамперед він звернувся зі скаргою на митрополита до київського воєводи Тишкевича. Той у свою чергу не тільки поставився співчутливо до колишнього Микільського ігумена, але навіть заняття Могилою зазначеної обителі розцінив як особисту образу як цивільному начальникові. Образа ця, за словами Тишкевича, посилювалася для нього тим, що він свого часу був серед тих, хто активно клопотав про обрання Могили на посаду Київського митрополита. У листі до останнього від 1 жовтня 1633 року, вказавши на допущене під час підпорядкування монастиря жорстоке поводження з микільськими ченцями (що аж ніяк не властиво духовному званню і чого не дозволяли собі колишні київські митрополити), воєвода водночас дорікав Могилі за незаконне, на його думку, відібрання майна не лише Микільської обителі, а й уніатського митрополита (маючи на увазі церковне майно Софійського собору та інших храмів Києва,

які перейшли до православних за рішенням сейму). Наприкінці свого листа Тишкевич порадив Могилі, посилаючись нібито на королівське розпорядження, усе забране повернути [Письмо 1883, с. 548–549].

Зрозуміло, що Могила, маючи сеймове рішення на підпорядкування своїй владі як Київському митрополиту Микільської обителі, проігнорував пораду Тишкевича. Проте протест Серапіона та втручання у справи київського воєводи спонукали митрополита звернутися з проханням до короля про усунення Серапіона з ігуменства й державної влади. Прохання було виконане. Наприкінці 1633 року секретар Владислава IV Адам Кисіль прочитав у присутності ченців Микільського монастиря про це грамоту короля, після чого відбулися нові вибори настоятеля. За їхніми результатами було обрано найближчого сподвижника Могилы, намісника Печерського монастиря Філофея Кизаревича (з поєднанням ним і колишньої посади). Вибори були обставлені дуже урочисто. Під актом обрання були підписи Луцького єпископа на спокої Ісаакія Борисковича, ігуменів Кирилівського та Межигірського монастирів, київського протопопа Федора Веревецького (як представника київської капітули), професорів Братської школи (у числі яких був Сильвестр Коссов) та багатьох ченців різних монастирів [Акт избрания 1883, с. 552–555]. Подібна урочиста обстановка свідчить, що факту обрання ігумена Микільського монастиря надавали дуже важливого значення. Це має прямий зв'язок з тими обставинами, при яких відбулося видалення з ігуменства Серапіона Більського. Без сумніву, із цим пов'язана й особлива королівська грамота від 22 січня 1634 року інокам Микільської обителі «Об оказывании должного послушания митрополиту», видана на прохання Могилы [Выпис из гродских книг 1897, с. 235–236].

Але навіть після цього Серапіон не хотів відмовитися від своїх прав на Микільський монастир. Знаходячи підтримку своїх домагань в особі київського воєводи, він розпочав проти Могилы судовий процес. Головною підставою слугувала та обставина, що Серапіон мав від колишнього короля Сигізмунда III привілей, згідно з яким, Микільське ігуменство надавалося

йому до кінця життя. Таким чином, наступні розпорядження світської влади були ніби порушенням того значення, яке в Речі Посполитій надавалося подібним державним актам. Як приклад можна навести обрання нової православної ієрархії на сеймі 1632 року. Як відомо, ієрархія не признавалася державною владою, і на цій підставі було вирішено обрати нових архієреїв (включно й Київського митрополита, яким став Могила), окрім Львівського – Єремії Тисаровського, оскільки він вважався затвердженим на законних підставах, оскільки мав підтвердження 1607 року від Сигізмунда. Судовий процес проти Могили був розпочатий Серапіоном у київському «градському» суді, потім справу було перенесено до Коронного трибуналу м. Любліна, а звідти воно перейшло на розгляд до сейму в 1639 році, де й було ухвалено 10 листопада 1640 року остаточне рішення на користь Могили. Крім того, було визначено покарання стороні, яка незаконно розпочала процес: Серапіон Більський та його колишній намісник Сильвестр Кгалензовський були засуджені до ув'язнення строком на 12 тижнів, штрафу в скарбницю та компенсації стороні, яка виграла процес, у 50 000 польських золотих. А оскільки обидві зазначені особи особисто на сейм не з'явилися (і таким чином ухилилися від суду) і не могли бути покарані, то були оголошені «банітами», тобто позбавленими честі, прав громадянства та заступництва законів [Сеймовый декрет 1883, с. 571–576].

Конфлікт з ігуменом київського Пустинно-Микільського монастиря Серапіоном Більським є наочним прикладом тих проблем внутрішньоцерковного життя, які існували в Київській митрополії за часів Могили. Водночас він показує, як тогочасній судовій системі знадобилося близько 20 років задля винесення справедливого вироку щодо беззаконних дій Микільського ігумена (і, ймовірно, при цьому були задіяні широкі зв'язки Могили серед можновладців). На цьому тлі, враховуючи свавілля Серапіона та безлад чернечого життя в керованому ним монастирі, а також його зухвалість щодо церковної та державної влади, силові заходи, вжиті Могилою задля нормалізації, не можуть бути осудними.

Джерела та література

Акт избрания Филофея Кизаревича игуменом Пустынно-Николаевского монастыря в Киеве. 30 декабря 1633 г. Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*. I. Приложения. Киев, с. 552–555.

Выпис из гродских книг Оршанскаго старостства королевской грамоты Киевскому Никольскому монастырю об оказывании должнаго послушания митрополиту Петру Могиле (28 января 1634 г.) № 638. *Описание документов Архива западнорусских униатских митрополитов*. 1897, I. Санкт-Петербург, с. 235–236.

Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*, I. Киев.

Голубев, С. 1898. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*, II. Киев.

Голубинский, Е. Е. 1885. Отзыв о сочинении С. Голубева «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники», т. I. *Отчет Академии Наук о двадцать седьмом присуждении наград гр. Уварова. Приложение к LI-му тому Записок Императорской Академии Наук*, 5. Санкт-Петербург, с. 61–77.

Грамота чернцам Пустынского Николаевского монастыря, в Киеве на право избрания себе архимандрита, с утверждением митрополита Киевского (18 февраля 1572 года). № 163. 1863. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, I. Санкт-Петербург, с. 186–187.

Жиленко, І. *До списку архимандритів Києво-Печерських XVI ст.* URL: http://izbornyk.org.ua/synopsis/arhym.htm#_ftn1 (дата звернення 10.06.2024).

Жуковський, А. 1997. *Петро Могила й питання єдності церков*. Київ.

Захария (Копыстенский), иером. 1625. *Казанье на честном погребѣ блаженнаго мужа и превелебнаго отца Кир Елисея, в иероманасех Евфимия Плетенецкого*. Киев.

Костомаров, Н. И. *Русская история в жизнеописаниях ее главных деятелей*. URL: http://az.lib.ru/k/kostomarow_n_i/text_33_petr_mogila.shtml (дата звернения 10.06.2024).

Мицик, Ю. *Святой Петро Могила – архимандрит Києво-Печерської лаври*. URL: <https://www.kpba.edu.ua/statti/963-sviatyi-petro-mohyla-arkhimandryt-kyievo-pecherskoi-lavry.html> (дата звернення 10.06.2024).

Определение духовного суда Киево-Печерского архимандрита с капитулою относительно Пустынно-Никольскаго игумена Серапиона Бельскаго и двух чернев (Никодима Силича и Епифания), обвинявшихся в тяжких преступлениях (29 июля 1626 г.). № IX. Голубев, С. 1891. *Материалы для истории Западно-Русской Церкви*, I. Киев, с. 71–76.

Письмо Киевского воеводы Януша Тышкевича к Петру Могиле с укоризнами по поводу неблаговидных поступков последнего с монахами Пустынно-Николаевского монастыря и требованием о возврате всего захваченного как в означенном монастыре, так и у митрополита униатского В. Рутского. 1 октября 1633 г. Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*. I. Приложения. Киев, с. 548–552.

Росовецкий, С. *Темная сторона святого лика Петра Могилы*. URL: https://vz.ua/publication/6305-temnaya_storona_svyatogo_lika_petra_mogily (дата звернення 10.06.2024).

Сеймовый декрет по делу между Петром Могилою и лицами, заносившими на него жалобы. 10 ноября 1640 г. Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*. I. Приложения. Киев, с. 571–576.

Собственноручные записки Петра Могилы. 1887. *Архив Юго-Западной России*, 1, VII. Санкт-Петербург, с. 49–192.

Флоровский, Г., прот. *Пути русского богословия*. URL: <http://www.vehi.net/florovsky/puti/02.html> (дата звернення 10.06.2024)

Latopisiec, albo Kroniczka Joachima Jerlicza. 1853. Warszawa.

Артур Кукушко

старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу історико-археологічних досліджень
Музею історії Десятинної церкви